

Krajina z dušo: Ljudstvo in krajina v invenciji španske nacionalne identitete na pragu dvajsetega stoletja

URŠKA STRAŽIŠAR
Pionirska c. 26
SI-1360 Vrhnika
urska.strazisar@siol.net

POVZETEK

Odgovoriti na vprašanje, kaj je Španija, je bila v konec devetnajstega stoletja osrednja preokupacija vseh tistih, ki so bili v skrbeh za prihodnost in obstoj Španije. Ko se je poslovila od starega režima, jo je pričakala njegova zapuščina: notranje-politični konflikti, vojne, gospodarska zaostalost in revna ter znanstveno zaostala družba. Liberalna ideologija je v Evropo zanesla nove koncepcije nacionalne stvarnosti in stara španska monarhija se je le-tej morala prilagoditi, če je hotela preživeti kot moderna evropska nacionalna država. Gospodarske in politične okoliščine pa so poskuse nacionalizacije množic slabile ali celo onemogočale. Španija se je morala soočiti s seboj; izgubila je ostanke velikega imperija v trenutku, ko so druge evropske sile obvladovale svet. To je sprožilo globoko krizo v španski kolektivni zavesti, vendar pa se večina intelektualnih moči ni osredotočila na preobrazbo in napredek dežele, temveč na iskanje (izgubljene) nacionalne identitete. Sestavek skuša prikazati invencijo druge, idealne Španije, s katero bi se lahko španska družba (španska nacija) v trenutkih krize identificirala. V tem procesu se je v največji meri odrazilo odkritje španskega ljudstva kot entitete, ki poseduje najčistejše moralne vrednote, pravo in resnično bit nacije ter razlikovalnega duha. Leta, kot so verjeli, pa naj bi se odražal v nacionalni (kastiljski) krajini, ki je bila tisti čas prav tako podvržena moralnemu in duhovnemu prevrednotenju.

Ključne besede: španska družba, nacionalna identiteta, 19. – 20. stoletje, ljudstvo, krajina

ABSTRACT

LANDSCAPE WITH A SOUL: FOLK AND LANDSCAPE IN THE INVENTION OF SPANISH NATIONAL IDENTITY ON THE THRESHOLD OF THE 20TH CENTURY

Answering the question what is Spain was at the end of the 19th century the main preoccupation of all those who were concerned about its future and existence. Ancien Régime was over and the State had to deal with its legacy: conflicts of the internal politics, civil wars, underdeveloped economy and poor, ignorant society. In Europe, the liberal ideology introduced new conceptions of national reality according to which the old Spanish monarchy needed to adjust to survive as a modern European nation-state. The economical and political circumstances were

weakening the attempts of the nationalization of masses or even preventing it. Spain had to confront itself; it lost the rests of the once glorious empire in the precise moment when the other European forces were dominating the world. All together evoked a profound crisis in the Spanish collective consciousness yet the majority of intellectuals didn't concentrate on transforming and developing the country but on searching the (lost) national identity. The article tries to elaborate the invention of some other, ideal Spain the Spanish society (nation) in the moments of crisis could identify with. In this process was predominant the invention of the Spanish folk as a barer of the purest moral values, the true essence of the nation and the distinctive spirit. The latter, as it was believed, reflected in the national (Castile) landscape, which was at that time also the subject of a moral and spiritual reevaluation.

Key words: Spanish society, national identity, 19th – 20th century, folk, landscape

Španska nacionalna identiteta se je konec devetnajstega stoletja izoblikovala kot posledica mnogoterih procesov. Španska država je bila v slabem stanju, družba je bila zaostala in revna, gospodarstvo in tehnologija sta bila nerazvita in politika notranje razcepljena. Na mednarodnem prizorišču Španija ni bila več mogočna sila, saj je izgubila še zadnje ostanke svojega nekoč veličastnega imperija. Družbena kriza in kriza zavesti sta pretresli Španijo in izzvali ponoven pretres španske preteklosti in sedanjosti v soju ključnih vprašanj: Kaj je Španija? Kdo so Španci?

Ta vprašanja v zgodovini španske misli niso bila nova; ob njih so trčili že vsaj razsvetljenski reformisti,¹ ki so se soočali s takratno družbo. Obsojali so materialno in kulturno zaostalost svoje dežele in jo skušali v skladu s takratnimi evropskimi znanstvenimi dognanji prenoviti. Njihove preokupacije so kasneje prevzeli (preko dediščine španskega romanticizma) prvi pravi španski intelektualci. Ti so sodelovali pri projektu nacionalizacije množic, v katerem sta se država in politična elita izkazali za neučinkoviti. Denarne težave, konstantne vstaje in meščanski strah ter odpor do množic je državi preprečeval integracijo celotnega ljudstva v okrilje ene same nacije. Evropske liberalne ideologije so v dobi nacionalizmov devetnajstega stoletja namreč razglašale idejo ena država – ena nacija. Temu so se morale stare evropske monarhije – tudi španska – prilagoditi, če so hotele obstati kot moderne nacionalne države.

V Španiji se je takšen proces odvil precej neuspešno in političnim silam so se v takšnem podjetju pridružile intelektualne in umetniške elite. Španska klavrna stvarnost in kriza, ki je dosegla svoj višek z izgubo zadnjih pomorskih kolonij v vojni z ZDA leta 1898, sta klicali po rešitvah. Španska nacija je bila *nedokončana* (Sánchez Illán, 2002), revna in zaostala. Potrebno jo je bilo *regenerirati*, še pred tem dokončati njeno konstrukcijo.² Pravzaprav sta se oba procesa v večji meri prepletala; intelektualci so si zadali

¹ Na primer Juan Pablo Forner, Nicolás Fernández de Moratín in Gaspar Melchor Jovellanos. V njihovi reformistični misli jih je podžigal kritični članek o Španiji Massona de Morvilliersa v *Encyclopédie méthodique* iz leta 1782.

² Potrebno je zapisati, da nacija ni neka statična in negibna družbena entiteta niti naravna in od boga dana

prenoviti (materialno, politično, intelektualno, kulturno in duhovno) Španijo, istočasno pa spodbuditi kolektivno identifikacijo, okrepiti nacionalno kohezijo in povzdigniti špansko nacijo. Proizvedli so celo vrsto *nacionalnih imaginarijev*, simbolnih podob Španije, ki so odgovarjali na bolečo špansko realnost ter *konstruirali* in *iznašli* novo nacionalno identiteto.³ Izrazito negativne podobe propadle nacije in po drugi strani čezmerna idealizacija Španije, njenega ljudstva in krajine kot zadnjega zatočišča duha in moralnih vrednot so imele skupni imenovalec: odgovoriti na vprašanje, kaj je Španija in kako obstaja.⁴

pot razvrščanja ljudi v skupine (Hobsbawm, 1997). Nacija je *izdelana, izgrajena*, je *artefakt, invencija* (Hobsbawm, 1997), je *ideja, konstrukt* in *zamišljena skupnost* (Anderson, 1998), je spremenljiva družbena entiteta, ki pripada točno določenemu, ne tako oddaljenemu zgodovinskemu obdobju in je povezana s točno določenim modelom moderne (teritorialne) nacionalne države. V španskem primeru je potrebno vedeti, da je Španija (kot nacija) v zgodovinskem pogledu, posledica kompleksnih procesov nacionalne *konstrukcije*. Po eni strani je španska nacija kot zamišljena skupnost pričela obstajati šele z razvojem tiskarskega kapitalizma in s standardizacijo enega "nacionalnega" (kastiljskega) jezika. Posamezniki določenih skupnosti so lahko razvili zavest o obstoju drugačne, ožje, nacionalne entitete s tem, ko so se sporazumeli v enem jeziku in ko so jih v tiskani obliki (knjiga, časopis) dosegle informacije o njihovih "sonarodnjakih" (Anderson, 1998). Po drugi strani se je v večini evropskih (tudi v španski) liberalnih državah devetnajstega stoletja pojavila težnja, da je potrebno iz obstoječe države "napraviti" nacijo. V španskem političnem prostoru je obstajal nacionalizem funkcionalnega in pragmatičnega pomena, ki je promoviral idejo oz. model *ena država – ena nacija (nacionalna država)* liberalno-demokratske narave, njegova naloga pa je bila integrirati, nacionalizirati široke ljudske množice (v nacijo). Hkrati z njim je sobival nacionalizem kulturnega značaja, ki je poudarjal bolj razgibane in angažirane poteze – kot instrument v službi političnega življenja (Fox, 1998).

Če sledim Smithu (2005), je tu moč prepoznati model državljanske koncepcije nacije, ki temelji na predhodni postavki obstoja *dežele*, zgodovinskega ozemlja, kjer prebiva politična skupnost, ki skrbi za to, da vzpostavi skupno kulturo in državljansko religijo preko splošnega izobraževalnega sistema in skupnega jezika. Takšno politično skupnost definirajo skupni zakoni, ki obvezujejo vse državljane. Ideal takšne državljanske nacije je asimilacija v večinsko kulturo preko akulturacije. Kot model bi lahko služila republikanska Francija, v veliki Britaniji in Španiji pa etnična skupnost pri integraciji manjšinskih etnij ni imela tolikšnega uspeha kot Francozi ali Nizozemci. V Španiji je bil na primer državljanski nacionalizem še do pred kratkim pretežno kastiljskega značaja.

Vendar španski primer ni omejen zgolj na takšno videnje. Smith (2005) identificira tudi etnonacionalistično koncepcijo, kjer jedro nacije sestoji iz predhodno obstoječe etnije, v nacionalni konstrukciji pa se je kot nujni pogoj nacionalnega preporoda potrebno vrniti v "zlati vek" omenjene etnije. Tu gre za ljudsko skupnost, katere izvori segajo v daljno preteklost in od tod izvira tudi zelo živo zanimanje za kulturo tega ljudstva. Dravljska in etnonacionalistična koncepcija nacije in temu skladna tipa nacionalizma se lahko najdeti znotraj meja ene same nacionalne države. Slednje bi najverjetneje razložilo pojav regionalnih nacionalističnih gibanj v Baskiji in Kataloniji konec devetnajstega stoletja in morda tudi kasnejšo konfrontacijo državljansko-liberalne nacionalne identitete s klerikalno in tradicionalistično identiteto nacionalno-katoliške Španije v dvajsetem stoletju (Fox, 1998).

³ Smith (2005, 30) koncept nacionalne identitete definira kot: "*Nenehno reproduciranje in reinterpretiranje vzorcev, vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki tvorijo značilno dediščino narodov (nacij, op. a.), identificiranje posameznikov s temi vzorci, z dediščino in njenimi kulturnimi prvini.*" Kolektivne kulturne identitete niso stalne ali statične, temveč so podvržene procesom spreminjanja in razkranjanja (Smith, 2005).

⁴ To je pravzaprav topika t.i. *španskega problema (el problema de España)*, ki skuša odgovoriti (še danes) na vprašanje, kakšno pot je Španija ubirala na področju znanosti in kulture v Evropi (običajno na njenem obrobju), v svoji osnovi pa z iskanjem značilnega nacionalnega duha pravzaprav esencializira Španijo in Špance.

Španski intelektualci in nacionalna stvarnost

S tem vprašanjem se je najresneje spoprijela nova družbena kategorija intelektualcev.⁵ Nacionalna kriza v Španiji, moralna vprašanja in socialne napetosti so na prizorišče pripustile literate, časnika, pisatelje in umetnike, ki so pričeli posredovati v javnem življenju in opozorili, da obstajajo kot družbeno diferencirana bitja neodvisnega in kritičnega duha. Izoblikovali so novo zavest o svojem poslanstvu in ustrezno identiteto, vsem pa je bilo leta 1900 skupno samo eno: prenoviti, modernizirati, "ozdraviti" državo. V javni prostor⁶ so vstopali predvsem s časnikarsko dejavnostjo in z esejskim razmišljanjem o lastni domovini, radi pa so se zbirali tudi v petičnih kavarnah, kjer so aktivno sodelovali v javnih razpravah, *tertulias*, in izpostavljali svoja videnja in rešitve aktualne družbeno-politične tematike. Med svoje občinstvo so skušali pritegniti čim širši krog ljudi, najraje kar celotno nacijo, s čimer so utrli pot razvoju modernega nacionalizma. Nacija je tako tvorila intelektualčevo občinstvo *par excellence*, saj so le njegovi lastni sonarodnjaki najbolje razumeli njegovo sporočilo, oboji pa so bili del iste "organske" celote, kot so takrat verjeli. Takšno možnost so izbrali esejisti Miguel de Unamuno, Ángel Ganivet in José Martínez Ruiz – Azorín (Storm, 2002).

Pri tem so hote ali nehote sodelovali v širšem projektu konstrukcije španske nacije in nacionalne identitete. Običajen model konstrukcije so v procesu vzajemnega opazovanja, imitacije in prenašanja idej ter strokovnih znanj oblikovali evropski intelektualci v devetnajstem stoletju. Nobena nacija ni (v modernem, političnem smislu) obstajala pred ideološko revolucijo osemnajstega stoletja, ki je politično moč in voljo preložila na ljudstvo. Nacija kot širša skupnost ni bila več združena pod enim monarhom in eno religijo: v Evropi nacij (in ne več Evropi kraljev) je bilo potrebno različne skupine ljudi prepričati, da si kljub očitnim razlikam delijo identiteto, na kateri so temeljili kolektivni interesi neke skupne entitete – nacije.⁷ Kot trdi Thiesse (2004), so vse evropske države proizvedle nacionalno identiteto na precej podobne načine. Nadalje poda cel seznam simbolnih in materialnih predmetov, ki jih mora vsaka prava nacija posedovati: zgodovino, ki vzpostavlja nacionalno identiteto skozi čas, serijo junakov, ki utelešajo vrednote nacije, jezik, kulturna obeležja, folkloro, zgodovinske kraje, posebne geografske poteze, drugačno mentaliteto ljudstva ... Temu pa so se pridružile tudi svojevrstne de-ja-

⁵ Termin intelektualec je vstopil kot samostalnik v španski politični in družbeni besednjak med leti 1895 in 1900, podobno kot v Franciji. V prenovitvenem ozračju so intelektualca takoj povezali z idejo kritične preнове, saj je bil to očiten proizvod travmatične izkušnje s konca stoletja. Španskemu primeru je za model služila Dreyfusova afera v Franciji, ki je imela glasen odmev. Pripetljaje so v Španiji dobro poznali in jih komentirali; tako so prispevali (hkrati z lastnimi notranjimi motivi) k pospešitvi oblikovanja intelektualne zavesti (Serrano, 1991).

⁶ Po koncepciji Jürgena Habermasa je meščanska družba sočasno z vznikom nacionalizma in iskanjem nacionalne identitete liberalne države devetnajstega stoletja ustvarila javno sfero zasebnih meščanov, ki so se združevali kot občinstvo, da bi razpravljali o splošnih določilih, ki so determinirali povezave med državo in interesi liberalno-kapitalistične sfere. Koncept občinstva – zasebnikov, ki so se vključevali v diskusije o vprašanjih, povezanih z avtoriteto države, je impliciral pojem civilne družbe kot izbrane manjšine, ki je institucionalizirala vrsto lastnih interesov, opozicijo med državo in družbo ter izoblikovala racionalno-kritični diskurz o političnih vprašanjih. V Španiji so tako ustanovili Ateneo de Madrid (1835), zasebno, "literarno in domoljubno" družbo (Fox, 1998).

⁷ Med evropskimi in mediteranskimi dinastijami se je v devetnajstem stoletju izoblikovala želja po nacionalni identifikaciji. Evropske dinastije je bilo potrebno "naturalizirati", kar je privedlo do uradnih nacionalizmov: hotenega zlitja nacije in dinastičnega imperija – imperij naj bi dobil novo, nacionalno preobleko. Ti uradni nacionalizmi so bili konservativne reakcionarne politike in prikrivali so neskladja med nacijo in dinastičnim kraljestvom (Anderson, 1998).

vnosti: pisanje nacionalnih zgodovin v skladu z novo liberalno ideologijo, izoblikovanje koncepta zgodovinskih spomenikov in obeležij, etnografske raziskave in slikanje nacionalnih krajin – vse to je bilo sad konstantnega trgovanja s simboli (Thiesse, 2004).

Podobe

V Španiji ni bilo nič drugače. Sredi devetnajstega stoletja so se z liberalno državo pojavile študije nacionalnega duha, ko so se pisatelji, umetniki in intelektualci ponovno lotili premisleka o *španskem problemu*. V tem kontekstu gre posebno zanimanje idejam, ki so proizvedle simbolne podobe Španije in iznašle njeno nacionalno identiteto⁸. Slednja naj bi bila v oporo liberalni politiki kot tudi pri razkrivanju in identifikaciji značilnih potez španske kulture.

Gibanje, ki je v znanstvenem in pozitivističnem duhu (in metodi) v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja pristopilo k regeneraciji španske države in družbe, je danes bolj znano pod imenom *regeneracionizem*. V skušnjavi nekaterih intelektualcev (Joaquín Costa, Lucas Mallada, Ricardo Macías Picavea, Luis Morote ...) po materialni regeneraciji in evropeizaciji dežele so le-ti obenem proizvedli tudi negativno podobo Španije. Delovali so v skladu s takratnimi (psevdo)znanstvenimi dognanji v naravoslovju, ki so se mnogokrat zrcalila tudi v takrat razvijajočem se družboslovju. Znanstveni preudarki so izhajali iz različnih paradigem in različnih polj: medicine, biologije, geografije, psihologije, sociologije ali etnologije.

Na področju biologije je prevladovala ideja o Španiji kot o umirajoči in bolni naciji. Ker je v Španijo pozitivizem prišel po medicinskih poteh, so družbo koncipirali kot *živ organizem*, ki ga je mučila cela vrsta bolezni: bolna družba je terjala klinično analizo in zdravniško obravnavo (Ortiz García, 1999).

Tisti čas je v Evropi postala modna tudi teorija o *degeneraciji* (takrat medicinski koncept, družbena metafora in moralni pojav) latinskih ras, koncept *rase* pa je postal znanstvena kategorija v analizi in razlagi takratne družbene resničnosti. Hispanska rasa je bila degenerirana in v procesu razkrajanja, saj naj bi trpela za izgubo rasne moči (Ortiz García, 1999). Posledice so bile očitne: izguba pomorskega imperija leta 1898. Vojna med Španijo in ZDA naj bi bilo pravzaprav soočenje med latinci⁹ in anglosaksonci (soočenje dveh različnih ras) in dekadenca je bila kot rezultat neizbežna. Ponujala se je podoba nazarske Španije, ki se je identificirala z likom Jezusa Kristusa in njegovim

⁸ Proces ustvarjanja nacionalnih mitov in simbolov je bil v Španiji počasen in šibak. Liberalna država ni mogla vsiliti uniformne kulture in administracije ali projicirati modernih posvetnih vrednot na celo nacijo. Očiten je bil neuspeh dveh glavnih instrumentov kulturne homogenizacije in kreacije nacionalne zavesti: vojske in javnega šolstva. Cerkev je imela absoluten nadzor nad izobraževanjem in državi je preprečevala izoblikovanje javnega, laičnega in liberalnega modela izobraževanja (Molina Aparicio, 1996). Nacionalnega sistema javnega šolstva niso vzpostavili vse do druge polovice devetnajstega stoletja in še ta je bil precej neuspešen. Vojska je izgubila ugled predvsem zaradi kubanske izkušnje in njene politične vloge znotraj države. V ljudskem pogledu je postala le privesek sistema moči in oblasti, namesto da bi ščitila nacijo in njene pravice. Služenje vojaščine tako ni postalo univerzalno vse do leta 1911. Na področju simbolov pa je bilo stanje še bolj porazno: nacionalne zastave si Španci niso izbrali vse do leta 1843, nacionalne himne pa celo do dvajsetega stoletja. Španska himna še danes nima besedila in je ni moč peti. Petje pa je pravzaprav najbolj čustven učinek himne (Álvarez Junco, 2000).

⁹ Španci so se prepoznali kot *latinci*, ki so zapisani moralnemu in fizičnemu propadu – bržkone pod vplivom teorij o dekadenci latinske rase in moralni ter materialni superiornosti severnih ljudstev. Ena najbolj vplivnih knjig tisti čas je bila Sergijeva knjiga *Come sono decadute le nazioni latine*, napisana že leta 1829 (Calvo Carilla, 1998).

trpečim vstajenjem na Golgoti. Španija – umirajoča nacija – je meditirala nad svojim lastnim grobom. Spet druga podoba je bila podoba samomorilske Španije, ki je aludirala na kolektivni samomor na Kubi (mrtvi, revščina in lakota) (Ortiz García, 1999).

Regeneracionizem s španskimi težavami ni zmožal opravičiti, zato je moral na pragu dvajsetega stoletja predati moralne in intelektualne pobude novim prenovitvenim duhovom. Ti duhovi so se izrazili v intelektualnem in umetniškem stremljenju skupinice literatov in slikarjev, ki jo je bolj kot materialna zaostalost dežele skrbelo duhovno stanje prebivalstva. Dežela se je nahajala, kot so ugotavljali, v stanju *abulia* (brezvoljnost), *marasmo* (otopelost), potrebovala je moralno in duhovno prenavo. Da bi se je lahko lotili, so morali prisluhniti španski *duši*, *duhu* španskega ljudstva, ki je bilo od vseh pozabljeno. V romantičnem zanosu so proizvedli vrsto simbolnih podob, ki so odražale špansko *esenco*, španski *značaj*. Literarno in umetniško slikanje španske krajine, španske veličastne zgodovine in tradicije ter španskega ljudstva je postalo vidna podoba, ki je zrcalila nevidnega duha nacije, krepila njeno samozavest in vlivala voljo do obstoja.

Romantično odkritje *ljudstva* in njegove esence

Španci so konec devetnajstega stoletja v prenovitveni vnemi pod vplivom nemških romantičnih tradicij odkrili *ljudstvo* kot moralno kategorijo. Ljudstvo kot entiteto, ki poseduje najčistejše moralne vrednote, razlikovalnega duha in pravo, resnično bit nacije. Kot marsikatero drugo idejo je tudi ponovno vrednotenje ljudstva in *ljudskosti* v Španiji posredovala tuja znanstvena tradicija. Španci so preko francoskih mislecev (na primer determinističnih nacionalistov Taina in Barrèsa) sprejeli misel Johanna Gottfrieda von Herderja (1744 – 1803), utemeljitelja kulturnega nacionalizma, ki je obogatil nemški nacionalistični besednjak (posredno pa tudi druge nacionalne jezike) s ključnimi izrazi: na primer *Nationalsprache* (nacionalni jezik), *Nationaltraditionen* (nacionalne tradicije), *Nationalcharakter* (nacionalni značaj), *Geist des Volkes* in *Geist der Nation* (duh ljudstva in duh nacije), ki se je kasneje s Heglovim posredovanjem preobrazil v termin *Volksgeist* (Llobera, 1996).

Herderja so živo zanimalo vse oblike nacionalnega življenja, njegove osrednje misli pa so se gibale okoli ljudstev, njihove raznolikosti in razločevalnih potez. Razlike med njimi niso bile posledica nekih izvornih in prvobitnih razlik; različne kulture so se razvile kot rezultat kombiniranih učinkov določenih dejavnikov, med katerimi izstopa geografsko okolje (kot naravni pojav po volji boga). Tako so podnebje, reke, gore ... oblikovali bistvene poteze vsake nacionalne skupine (jezik, navade itd.), okolje je ustvarilo nacionalni značaj nekega ljudstva, dednost pa omogočila njegov prenos iz generacije v generacijo (Llobera, 1996).

Nemški romantiki so ljudstvu in ljudski kulturi pridali do takrat nepojmljivo razsežnost in pomen. Tako se je tudi osrednja Herderjeva ideja vrtela okoli koncepta ljudstva – *Volk*, ki ga ni zanimalo kot družbena realnost, temveč kot psihična izkušnja. Nanj je navezal še en, dobro znan, koncept *Geist des Volkes* (v nadaljevanju besedila bolj uveljavljen izraz *Volksgeist*), duhovnega ali psihičnega značaja. Ta *duh ljudstva* (tudi *značaj ljudstva* – *Volkscharakter*) oziroma nacionalni duh je kolektivna zavest, ki deluje v različnih entitetah in se izraža v literaturi, glasbi, umetnosti, folklori, običajih, zakonskem redu, religiji, poglavito pa v jeziku. Je posledica neprekinjenega zgodovinskega delovanja ter delovanja narave in okolja. *Volksgeist* je tudi tista esenca, ki ljudstvo odločilno ločuje od drugih takšnih skupnosti (Llobera, 1996; Ortiz García, 1999).

Španski *pueblo*

Španski literati Miguel de Unamuno (1864–1936), Ángel Ganivet (1865–1898), José Martínez Ruiz - Azorín (1873–1967), Antonio Machado (1875–1939)¹⁰ so torej smatrali, da za uspešno moralno in duhovno regeneracijo nacije tiči predvsem dobro poznavanje ljudstva, ki ga je romanticizem skonstruiral kot predmet spoznanja. V "mali življenjih" je bilo potrebno poiskati tudi špansko *intrahistorično* esenco (glej spodaj).

V Španiji je ljudstvo (*pueblo*) tako postalo eden izmed osrednjih konceptov pri poskusu pojasnjevanja vseh nesreč, ki so zadele deželo. Pravzaprav je bila njegova pozaba tisti pravi vzrok: zgodovina je pozabila na svojega prvega protagonista – ljudstvo. In vendar bi bilo potrebno prav v njem črpati prenovitveno moč; izobraženo ljudstvo bi kot najbolj zdrav del družbenega organizma omogočalo drugačno prihodnost: "ljudstvo kot poganjek nove nacije" (Ortiz García, 1999).

Ljudstvo so v Španiji vsesplošno radi identificirali s tradicijo, večnimi običaji prednikov, družinskim življenjem in delom. V prevladujočem podeželskem življenju Španije se je ljudskost nanašala na življenjske cikle, večnost in nespremenljivost. Na svojih popotovanjih so literati odkrivali Španijo: "*España está por descubrir ... Se ignora el paisaje, y el paisaje y la vida toda de nuestro pueblo.*"¹¹ in se navdihovali v prostranih poljih Kastilije. Slikali so podobe podeželja, kastiljskega kmetstva in kastiljske krajine, v katero je potopljen podeželski človek. Tako Azorín:

... *Los conocimientos del pobre hombre se reducen a bien poco: barrunta por las nubes si va a llover; sabe, poco más o menos, los cahices de grano que dará esta o la otra haza, y la porción de tierra que entra en la huebra que un par de mulas puede labrar en un día; conoce si una oveja está enferma o no lo está; tiene noticias de todas las hierbas y matujas del campo y de los montes; el cantueso, el mastranzo, la escabiosa, el espliego, la mejorana, el romero, la manzanilla, la salvia, el beleño, la piorna; distingue por sus plumajes, píos y trinos a todos los pájaros de las campiñas; la cardellina, la coalla o codorniz, el carbo, la totovía, el herreruelo, la picaza, el pardillo, los zorzales, la corneja, el verderón ...*¹²

Znali so prodreti v podeželsko stvarnost:

Así es que los lugareños tienen que recorrer a las veces en su mula no chico trecho hasta llegar a su labranza, donde trabajan, uno aquí, otro allá, aislados, y los gañanes no pueden hasta la noche volver a casa, a dormir el reconfrante sueño del trabajo sobre el escaño duro de la cocina. Y qué es de ver verlos a la caída de la tarde, bajo el cielo blanco, dibujar en él siluetas, montados en sus mulas, dando al aire sutil

¹⁰ Literate (in umetnike: Ignacio Zuloaga, Darío de Regoyos, Aureliano de Beruete, ki so s svojimi deli odražali novo senzibilnost homologno literatom) t. i. Generacije 98 je družilo nezadovoljstvo s Španijo, kot so jo videli in občutili v svojem času, pa tudi kritika preteklosti in zgodovine, ki je vodila materialno zaostalo deželo v takšno težavno situacijo, nadalje kolektivni občutek neuspeha in obupa, ki je napeljeval posameznike k izoblikovanju sanj o drugi, idealni Španiji, k preizpraševanju in reinterpretaciji španske kulturne zavesti, ter nenazadnje tudi pristna domoljubna čustva.

¹¹ "*Španijo je treba šele odkriti ... Ne poznamo krajine, krajine in sploh življenja našega ljudstva ...*" (de Unamuno, 1968, 141) (V lastnem prevodu).

¹² ... *Znanje ubogega človeka je skromno: iz oblakov zasluči, ali bo deževalo; približno ve, koliko žita bo dala ta ali ona zaplata zemlje, in koliko zemlje lahko obdela s parom mul v enem dnevu; ve, ali je kakšna ovca bolna ali ne; ve za vse rastline in zelišča z dežele in z gorá; po perju, čivkanju in gruljenju razloči vse ptice v pokrajini ...* (po: Abellán, 1973, 147) (V lastnem prevodu).

*sus cantares lenots, monótonos y tristes, que se pierden en la infinita inmensidad del campo lleno de surcos!*¹³

Prikazali so vsakdan delovnega človeka:

*... ante el fuego, acabada la cena, el abuelo relata penosamente con la tarde coordinación del campesino, amarguras pasadas. Los pedriscos asoladores, las hambres, las sequias, las epidemias, las muertes remotas de remotos amigos, van pasando el desfile tétrico*¹⁴,

njegovo negibno življenje:

*Penetrad en en uno de esos lugares o en una de las viejas ciudades amodorradas en la llanura, donde la vida parece dcurrir calmosa y lenta en la monotonía de las horas, y allí dentro hay almas vivas, con fondo transitorio y fondo eterno y una intrahistoria castellana ...*¹⁵

in njegove poteze:

*Allí dentro vive una casta de complexión seca, dura y sarmentosa, tostada por el sol y curtida por el frío, una casta de hombres sobrios, producto de una larga selección por las heladas de crudísimos inviernos y una serie de penurias periódicas, hechos a la incelmencia del cielo y a la pobreza de la vida. El labriego que al pasar montado en su mula ... es calmoso en sus moviminetos, en su conversación pausada y grave y con una flemma que le hace parecer a un rey destronado ...*¹⁶

Intrahistorična duša Španije

V drugi polovici devetnajstega stoletja je za evropske nacije napočil trenutek, ko je vsaka izmed njih pričela vztrajati na nacionalističnem partikularizmu in razvijati lastno kolektivno identiteto, ki jo lahko loči od sosednjih nacij. Romantična miselnost je vztrajala na tradiciji in ljudstvu, ki poseduje lasten značaj, le da se je prvotno spontano sožitje pesnika in ljudstva¹⁷ formuliralo na nov, znanstven in refleksiven način. Leta

¹³ *Vaščani morajo včasih dolge ure potovati na svoji muli, preden prispejo na delo, eden sem, drugi tja, vsi ločeno. In dninarji se pred nočjo ne morejo vrniti domov, da bi zapluli v sen na trdi kuhinjski klopi. Lepo jih je videti v poznem popoldnevu, pod belim nebom, ko se izrisujejo sence. Jašejo na mulah, nežen zrak pa polnijo njihove počasne, monotone in žalostne pesmi, ki se izgubljajo v neskončnosti polj, polnih brazd!* (de Unamuno, 1968, 141) (V lastnem prevodu).

¹⁴ *... pred ognjiščem po koncu večerje dedek žalostno pripoveduje z okornimi kmečkimi gibi o minulih trpkostih. Uničevalne toče, lakote, suše, epidemije, oddaljene smrti oddaljenih prijateljev se turobno zvrstijo ...* (Azorín, 1984, 55) (V lastnem prevodu).

¹⁵ *Vstopite kdaj na kakšen tak kraj ali v kakšno staro mesto, našopirjeno na ravnici, kjer se zdi, da življenje teče umirjeno in počasi v monotoniji dolgih ur. In tam notri so žive duše z minljivim bistvom in večnim bistvom in notranjo kastiljsko zgodovino ...* (de Unamuno, 1968, 141) (V lastnem prevodu).

¹⁶ *Tam notri živi kasta suhe, čvrste in žilave polti, ki jo žge sonce in biča mraz; kasta treznih ljudi, ki so rezultat dolge selekcije surovih zim in celega niza ponavljajočih se nesreč, ki jim botrujeta neusmiljenost neba in revščina življenja. Kmet, ki jaše na svoji muli ... je umirjen v svojih gibih, v svojem počasnem in resnem govoru z brezbriznostjo, zaradi katere se zdi kot odstavljeni kralj ...* (de Unamuno, 1968, 141) (V lastnem prevodu).

¹⁷ Poet, umetnik je bil glasnik brezimnega duha, nedefinirane esence in kolektivitete, interpretiral je as-

1851 se je v Nemčiji rodila sistematična znanost *Völkerpsychologie*, psihologija ljudstev, etnopsihologija, s katero so hoteli poiskati tiste znanstvene vidike, ki bi omogočili razložiti duhove ljudstev (*Volksgeister*) in tiste zakone, po katerih ti duhovi delujejo. Ta Steinthalova pozitivistična znanost, ki je kolektivni romantični subjekt ljudstvo uspela oskrbeti z dušo, je preučevala identiteto ljudstev na podlagi njihovega izraza v skupnem jeziku, literaturi in zgodovini. Ti so izgotovili to dušo, iz katere izvirajo vse nacionalne posebnosti in raznolikosti (Morón Arroyo, 1996; Ortiz García, 1999).

Španski problem se je konec stoletja zastavljal kot iskanje španskega nacionalnega značaja. V Španiji so iskali duha (*espíritu*), značaj (*carácter, genio*), nacionalno dušo (*alma nacional*), dušo rase (*alma de la raza*), psihologijo ljudstva (*psicología del pueblo*) itd. Znanost o vsem tem je bila zelo modna. Obsesija z nacionalnimi dušami se je odražala v literarni produkciji: Azorínova *Alma castellana* (1900), Unamunovi eseji *En torno al casticismo* (1895), Ganivetov *Idearium Español* (1897), Machadove pesnitve *Campos de Castilla* (1912–1917) in mnogi drugi so razkrivali kolektivno špansko psiho, tisto vrsto etra, ki prodira v prebivalce nacije. Takšno esencialno poznavanje nacije bi Španiji omogočilo moralno napredovanje in duhovno regeneracijo.

Ganivet, Unamuno, Azorín in Machado so vsak po svoje doživljali špansko stvarnost. Azorín in Machado sta se zatekala k sanjarjenju in literarnemu ter poetičnemu popisovanju španske (kastiljske) krajine, ki je odražala notranjo bit španskega ljudstva (glej spodaj), Ganivet in Unamuno pa sta konkretnije zamejila koncept španskega *Volksgeist*a, ki ga je razkrivala esencialistična interpretacija zgodovine.

Medtem ko je Ganivet špansko dušo prepoznal kot ozemeljskega duha (*espíritu territorial*), psevdoznanstven koncept, ki ga je potegnil iz deterministične misli zgodovinarja Henryja T. Bucklerja in trojnega sistema krajine, kulture in značaja Hippolyta Taina,¹⁸ je španska duša v Unamunovem videnju počivala "en las vidas e idiosincracia de las humildes, anónimos e inmutables gentes de España, en la intrahistoria de vida callada de los millones de hombres sin historia."¹⁹ Pod navidezno zgodovino teče podzemna in poživljujoča reka *intrahistorie* (notranje zgodovine), ki je ujeta v spontano, svobodno in preprosto ljudstvo, v negibno življenje ljudi, ki delajo vsak dan na poljih, trpijo, se zabavajo in sanjajo v naročju družbe ter vzdržujejo kolektivno nacionalno identiteto.

Esenco Španije so literati iskali na treh področjih, ki so se stikala v njihovi skupni nameri dokončati nacionalno konstrukcijo in zaustaviti moralni propad nacije. Španijo so spoznavali na popotovanjih, njeno bit odkrivali v ljudstvih, na podeželju, v mestih, starih spominskih obeležjih, v literarnem in zgodovinskem branju španskih klasikov in v konstantnem oživljanju preteklosti španskega ljudstva, da bi dokončno določili pristne in življenjske elemente preteklosti. Ljubezen do Španije jih je vodila k analizi vzrokov španskega zatona skozi trojno perspektivo zgodovine, literature in krajine, ki so vsaka zase slikale njeno drugačno podobo.

piracije svojega ljudstva in to ljudskost povezoval z neko kolektivno zavestjo. V romanticizmu je ljudstvo utelešalo nacionalno identiteto; iz te ideje je v Španiji vzniknila *literatura costumbrista* – literarno popisovanje ljudskih običajev in tradicije v romanih in dramatikah, ki so bili osredotočeni na ljudsko življenje (García López, 1996).

¹⁸ Ti koncepti so združevali povezavo med zgodovino civilizacij in njihovim naravnim svetom (geografija in podnebje), v katerem se razvijejo (Morón Arroyo, 1996).

¹⁹ "v življenjih in značaju ponižnih, brezimnih in nespremenljivih ljudi Španije, v notranjih zgodovini utišanege življenja milijonov ljudi brez zgodovine" (po: Diaz de Alda Heikkilä, 2000, 62). (V lastnem prevodu).

Krajina z dušo – invencija kastiljske krajine kot nacionalne španske krajine

Posebno zanimanje umetnikov Generacije 98, ki je veljalo zgodovini (*notranji* zgodovini malih ljudi) in pristni španski književnosti (Cervantesov Don Kihot), se je konec devetnajstega stoletja pri odkrivanju španskega *Volksgeista* in konstrukciji nacionalne identitete v veliko večji meri naslonilo na geografijo in fizično špansko realnost. V novem nacionalističnem duhu španske liberalne države so pod vplivom vojaškega poraza leta 1898 in evolucionističnih (ideja o dekadenci latinskih ras) ter determinističnih (nemška psihologija ljudstev) doktrin odkrili, ali bolje, iznašli mesetsko Kastiljo. Njena geografija je postala ogledalo, kjer se zrcali preteklost in kjer je moč najti razlago za sodobno dekadenco²⁰ celotne nacije. Kastilja kot jedro španske nacije in njene identitete ter njen najbolj vzvišen izraz se je ponujala kot simbol duhovnih vrednot rase skozi nov in drugačen pogled: nerealističen, subjektiven pogled, ki je posledica projekcije avtorjevega duha v fizično realnost in hkrati idealističen pogled, ki skuša ujeti dušo kastiljske krajine (*paisaje*) in preko nje dušo same Kastilje (García López, 1996).

Slika 1: Ignacio Zuloaga, Maurice Barrès devant Tolède, 1914, Musée Lorrain, Nancy
Intelektualci so v nacionalistični viziji izbrali Kastiljo "kot del, ki predstavlja ce-

²⁰ Dekadenca je kot zgodovinska kategorija pojasnjevanja španske stvarnosti v uporabi od šestnajstega stoletja dalje in je ena izmed najbolj ponavljanih besed v španskem političnem besednjaku (Álvarez Junco, 2002).

loto španske krajine (...) saj so Kastilci predstavljali dominantni Staatsvolk (Baskar, 2004, 6)." Izbrali so sušno *meseto*, metaforično trdnjavo kastiljske kraljevine, ki so jo "v procesu njene invencije opisovali kot *brezupno in žalostno, negostoljubno in prostrano* (Baskar, 2004, 6)." V igri so bile geografsko deterministične koncepcije, ki so retorično temeljile na metonimiji – *pars pro toto*: del, Kastilja je v nacionalistični retoriki simboliziral celoto, Španijo. Kastilja, vir duhovnih in moralnih vrednot, branik tradicije pred vdirajočo modernostjo, je postala model za prenovljeno Španijo: očarala je pisatelje in umetnike, ki so se nostalgичno navdihovali nad srednjeveškimi ruševinami in robustno pokrajino mesete. Takšen konzervativni mit nacionalne identitete je tako slavil srednjeveško Španijo in tradicionalno ruralno življenje ter odvrčal pogled od porajajočih se dilem modernizacije (Balfour, 1996).

Še pomembnejša v takšnem videnju je bila vez, stkana med kastiljsko krajino in človekom, ki jo poseljuje in obdeluje. Kot pravi Baskar (2004), je kastiljsko-španska etnopsihologija nacionalni značaj razlagala z okoljem (s kastiljsko krajino in podnebjem) in pogojevala v njem človeka. Tako se je na primer pri Unamunu lahko prebralo, da v krajini Kastilje – suhi, goli, preprosti, sončni, pokriti s čistim modrim nebom živi človek brez odtenkov, razklan med formalizmom in anarhističnim individualizmom; inkvizitorialen in krivoverski, neposreden in grob v ljubezni in ohranjanju svoje časti (Morón Arroyo, 1996; Baskar, 2004).

Za trenutek se odmaknimo od takšnega liričnega opevanja krajine in procese invencije krajine dodatno osvetlimo tudi s teoretičnega gledišča. Že vse od antičnih časov dalje so se različne populacije obračale k svojemu naravnemu okolju kot viru navdiha in kolektivne identifikacije, geografija pa je poskrbela za interpretacijo ozemelj in ljudstev na mnogoterih ravneh. Posamezne skupine, ki so živele na določenem ozemlju, so posedovale neko razlikovalno identiteto, a ponavadi niso vzpostavljale trdnih meja med seboj. Šele v devetnajstem stoletju so novo obujene in samozadostne nacionalne države razglasile svojo identiteto in začutile nujno po ločevanju od svojih sosedov. S tem so se državne politične meje formalizirale in okrepile.

Sočasno s temi tendencami (predvsem po letu 1870) so znotraj novih in moderniziranih evropskih univerz dobili svoje mesto tudi oddelki za geografijo. Nova dolžnost geografije in geografov je postala definirati in oživiti porajajočo se nacionalno identiteto ter jo umestiti znotraj obstoječega sveta. Tako je povezava med moderno geografijo in modernim nacionalizmom v Evropi dobila tudi konkretnjšo izvedbo: medsebojno dinamiko geografije (občutenje kraja) in nacionalne identitete (Hooson, 1994; Kaufmann in Zimmer, 1998).

Kaufmann in Zimmer (1998) menita, da si je pomembno zastaviti vprašanje, kako so (bile) pokrajine ovrednotene v različnih zgodovinskih in političnih kontekstih. Kljub relativni odsotnosti teoretskih orodij pri analizi načinov, kako se pokrajine umeščajo v nacionalistične diskurze, ugotavljata, da je najustreznejši pristop h krajini tisti, ki skupaj z deskriptivnim²¹ skuša identificirati, na kakšen način je javna vloga krajinskega simbolizma odvisna od točno določenega kulturnega in političnega konteksta.

Tako sta definirala dialektični odnos med pokrajino in nacijo (ali ljudstvom), ki izraža njuno simbolno analogijo in oblikuje geografsko nacionalno identiteto. V procesu *nacionalizacije* narave, ki slika in opisuje določene krajine kot izraz nacionalne avtentičnosti oziroma pristnosti, se ljudske zgodovinske mite, spomine in domnevne nacionalne vrline projicira v določeno krajino z namenom, da bi ji pridali več kontinuitete in razločevalnih potez: mitični nacionalni pečat. Pot inkorporacije določene krajine v proiz-

²¹ Deskriptivni pristop zanima le, kako opisovanje pokrajin odseva nacionalne vrline – npr. svobodo, poštenost ali neodvisnost.

vodnjo nacionalne identitete je ideološki vzorec, ki ga je izobraženstvo konec devetnajstega stoletja hitro prevzelo. To je tudi civilizacijski proces, v katerem skupina vpišuje svojo pokrajino v svojo kolektivno pripoved in jo tako transformira v domovino: nacija vtiska svojo kulturo v določeno krajino in jo napravi za prepoznavno in domačo (Kaufmann in Zimmer, 1998).

V proces *nacionalizacije* krajine (narave) je vstopala še vrsta drugih dejavnosti: literarni in geografski opisi ter likovne upodobitve krajin, izleti, ekskurzije, iskanje dokazov o starodavni nacionalni zakoreninjenosti v prostoru, odstranjevanje "tujih" predmetov ali simbolov iz prostora in vprašanje nacionalnih simbolov. Prakse in procesi nacionalizacije krajine, kot integralne sestavine procesov oblikovanja ter preoblikovanja (nenehnega redefiniranja) nacionalne identitete (Baskar, 2004) so se lahko razvili šele s pomembnim premikom, ko je prevrednoteno naravno okolje zadobilo pomembnost pri definiranju nacionalnosti. V luči nove stvarnosti se je narava preobrazila v bistven element razumevanja pretekle stvarnosti in spolitizirana je postala integralni del historicističnega iskanja nacionalnega porekla (Kaufmann in Zimmer, 1998; Larrinaga Rodríguez, 2002).

Krajina kot taka ne obstaja, temveč se vzpostavlja zgolj v konstrukciji opazovalca. Kar v resnici obstaja, je le narava, ki se v očeh tistega, ki opazuje, spremeni v krajino. Krajina se tako vedno definira v relaciji do svojega opazovalca, to je v funkciji pozicije, ki jo le-ta zaseda v prostoru. Azorín pravi: *el paisaje somos nosotros; el paisaje es nuestro espíritu, sus melancolías, sus placideces, sus anhelos, sus tártagos...*²² Vse večje število pisateljev in umetnikov je z novo koncepcijo narave posvečalo pozornost krajini, ki se je tako spremenila v veličasten slikarski žanr. Krajinsko slikarstvo je konec devetnajstega stoletja nedvomno pomenilo novost v španskem slikarstvu. Krajina je do takrat veljala za nekaj površinskega, zanemarljivega in nepomembnega ter ni prispevala skoraj nič k moralnim naukom, ki jih je do tedaj vključevalo junaško slikanje *površinske zgodovine* (*historia superficial*). Slednje lahko razloži dejstvo, da so krajinsko slikanje v Španiji sprejeli precej pozno kot uveljavljeno zvrst realističnega slikanja, ki je povezovalo človeka, geografijo, podnebje in pokrajino v iskanju pristne podobe dežele (Larrinaga Rodríguez, 2002).

Pomen krajine pa se ni manifestiral le v slikarskih delih, temveč tudi v sami literaturi. Artikuliral se je intelektualni in literarni zagovor krajinarstva in špansko bit so kmalu identificirali z njenim ozemljem in krajino. Pričeli so z izleti v vasice v okolici Madrida, še posebno v El Pardo in prvič so prečkali vrhove Guadarrame, vira mnogih umetniških inspiracij:

... y tú, encinar madrileño
bajo Guadarrama frío
tan hermoso, tan sombrío,
con tu adustez castellana
corrigiendo
la vanidad y el atuendo
y la hetiquez cortesana.²³

²² "Krajina smo mi, krajina je naš duh, krajina so njegove melanholije, njegova krotkost, njegova hrepenenja, njegove nedotike ..." (po: Larrinaga Rodríguez, 2002, 239) (V lastnem prevodu).

²³ .. in ti, hrastovje madridsko
pod hladnim Guadarramo,
tako lepim, tako temačnim,
s svojo kastiljsko robotostjo,

Aureliano de Beruete y Moret (1845–1912) je postavil nove ideale španske krajine in bil je eden izmed prvih impresionističnih slikarjev, ki je posvetil del svojega opusa krajini Madrida in ostalim kastiljskim kotičkom: Toledu, Guadarrami, okolici Parda, Ávili, Segovii, Sorii ... Sodeloval je pri ekskurzijah, da bi odkrival krajino Kastilje in znotraj nje kastiljskost kot izraz nacionalnega duha.

Kastilja je bila preprosta in barvno revna pokrajina, kjer so izstopale reliefne oblike. Kastiljski značaj, ki odraža to krajino, se je izrazil v njegovem slikarstvu, realističnem, ubožnem z barvami in odtenki, ponavljajočem, odločnem in grobem. Berueteove krajine so se zleile z Azorínovimi opisi Kastilje in kastiljske mentalitete: "*La mentalidad, como el paisaje, es clara, rígida, uniforme, de un aspecto único, de un solo tono ...*"²⁴

Generacija 98

Na ta način so se vzpostavili temelji tistega, kar je postalo primat Generacije 98: krajina, še posebno kastiljska. Avtorji so se krajini približevali v skladu z generacijskimi estetskimi in lirskimi imperativi. V Madridu so odkrili, ali bolje *iznašli* Kastiljo:

Con sus llanuras inmensas, con sus lomas pobladas de encinas, con sus ríos bordeados de chopos, con sus ciudades silenciosas, casi muertas, donde se guardan inéditos tesoros artísticos y olvidados recuerdos históricos de un pasado glorioso del que nadie tiene apenas conciencia.²⁵

V neskončnih ravninah in gorovjih Kastilje, grobe in nežne Kastilje, so iskali večno esenco, špansko dušo, njeno povezavo z mentaliteto ljudi, ki jo naseljujejo. V krajini so iskali skrivno sporočilo, neko drugačno, bolj skrivnostno pisanje, neko esenco znotraj vidnega: saj imajo oblike, kot je menil Unamuno, nek "znotraj", prav tako kot ljudje. Dežela ima dušo, še posebno Kastilja in krajina je pot, kako prodreti ne samo v geografijo temveč tudi v duhá. Krajina jih je zanimala zaradi nje same; k njej so pristopali, kot da bi slikali na platno in na prostem. Všeč jim je bila pokrajina ob določenih urah, ob svitu in ob večerih, tako kot jo je slikal na primer Darío de Regoyos (1857–1913).

ko grajaš

dvorsko ničevost

in blišč in oslabelost. (Machado, 2001, 112.) (V lastnem prevodu).

24 "Miselnost je, kot krajina, toga, enolična, in sestoji iz enega samega aspekta, enega samega tona ..." (po: Fox, 1998, 172) (V lastnem prevodu).

25 S svojimi neskončnimi ravninami, s svojimi griči, poseljenimi s hrasti, s svojimi rekami, obdanimi z jelšami, s svojimi molčečimi mesti, skoraj mrtvimi, kjer se hranijo neznani umetniški zakladi in pozabljeni zgodovinski spomini neke zmagoslavne preteklosti, o kateri komaj kdo kaj ve. (Abellán, 1996, 523) (V lastnem prevodu).

Slika 2: Darío de Regoyos, Camino de Fuenterrabía, 1907, Museo de San Telmo, San Sebastián

Le zasenčene luči, nežnih in mehkih barv, so mistično doživetje spravljal s pokrajino (Larrinaga Rodríguez, 2002). Sam Azorín je to izrazil takole:

*Yo quisiera expresar con palabras sencillas todo el encanto que las cosas –un palacio vetusto, una callejuela, un jardín- tienen a ciertas horas. (...) Son las ocho de la mañana: si sois artista, si sois negociante, si queréis hacer una labor intensa, levantaos con el sol. A esta hora la Naturaleza es otra distinta a la del resto del día; la luz refleja en las paredes con claridades desconocidas; los árboles poseen tonalidades de color y de líneas que no vemos en otras horas; el horizonte se descubre con resplandores inusitados, y el aire que respiramos es más fino, más puro, más diáfano, más vivificador, más tónico. Esta es la hora de recorrer las callejas y las plazas de las ciudades para nosotros ignoradas.*²⁶

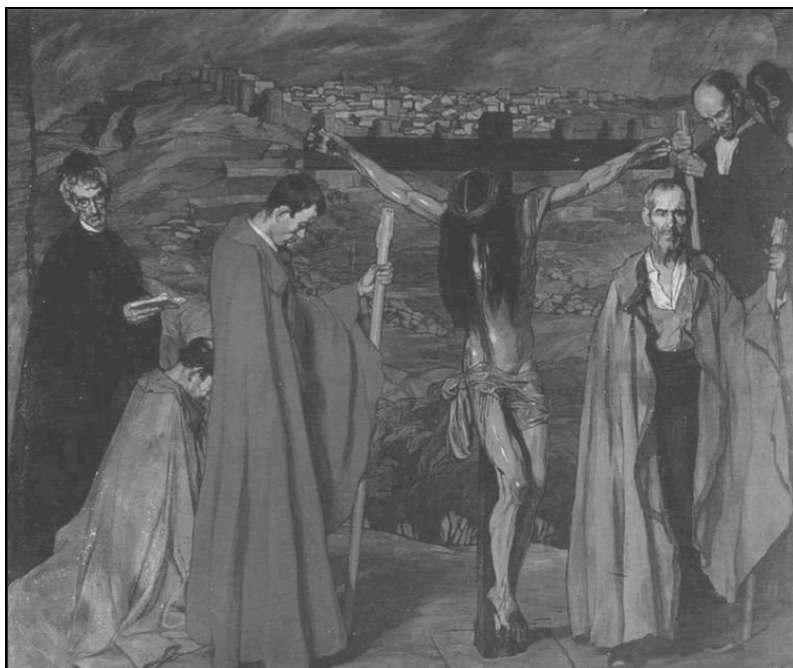
²⁶ Želel bi si izraziti s preprostimi besedami ves čar, ki jih imajo stvari – starodavna palača, uličica, vrt – ob določenih urah (...) Ura je osem zjutraj: če ste umetnik, če ste trgovec, če si želite opraviti kakšno težko opravilo, potem vstanite s soncem. Ob tej uri je Narava drugačna, različna od tiste preostalega dne; svetloba odseva od zidov z neznanimi jasnostmi; drevesa vsebujejo odtenke barv in linij, ki jih ne vidimo ob drugih urah; obzorje se odkriva z nenavadnim sijem in zrak, ki ga dihamo, je najbolj nežen, najbolj čist, najbolj prozoren, najbolj poživljajoč, najbolj krepilen. To je čas, ko moramo pohiteti na ulice in trge mest, ki so nam še neznani. (po: Larrinaga Rodríguez, 2002, 245) (V lastnem prevodu).

Tudi kastiljsko dekadenco so ti pisatelji (prav tako kot slikarji) popisovali na realističen način. Pokrajino so popisovali s surovostjo: med popotovanji po kastiljskih deželah so se pojavljale podobe razrušenih cerkva, zapuščena poslopja in osamljene kavarnice; izsušene pokrajine brez dreves in poti, obubožani in razcapani kmetje. Groteskne postave, kastiljske čudi in krajine, ujete na platno Ignacia Zuloage y Zabaleta (1870–1945), baskovskega slikarja. Kastiljski živelj je bil mrtev; čeprav temačna in bedna, pa je bila pokrajina še vedno živa in obljubljala je novo vstajenje.

Zuloagov odnos do problemov dežele ga je tesno vezal na Generacijo 98. Ko so ga minile bikoborske muhavosti, je svojo pot našel v Kastilji, v esencialni Španiji, kjer se je nameril raziskati ljudsko zgodovinsko zavest, prodreti v špansko življenje znotraj kastiljskega konteksta. V slikah *Toreros del pueblo*, *El enano Gregorio el Botero* in *El Cristo de la sangre* se je soočil s pravimi realnostmi Španije: z bikoborbo, z nizkotnimi svetovi revščine podeželskega življenja in anarhičnega življenja ciganov, s svetom bolečine, zanikanja in smrti. Slikarski in miselni svet Zuloage je bil vstavljen v geografijo španskega tragičnega občutenja sveta. Njegova dela izražajo protest proti civilizaciji, ki drobi in odnaša bistvena gibala človeškega življenja (Fox, 1998).

Slika 3: Ignacio Zuloaga, Paisaje de Castilla, 1909, Museum of Fine Arts, Boston.

Slika 4: Ignacio Zuloaga, El Cristo de la sangre, 1911, Museo Reina Sofía, Madrid

Slika 5: Ignacio Zuloaga, Ídolos futuros, 1915, Museo de San Telmo, San Sebastián

Miguel de Unamuno je v *En torno al casticismo* vpeljal analize o tem, kako geografija in krajina vplivata na kastiljskega duha. Pokrajina ni bila več nevtralna, v njej je bival nek metaforični pomen, ki je Unamunu večkrat pomenil izraz integracije in podobnosti med naravo in človekovim delom. Saj je vse krajina: naravno, ruralno in urbano. Vse se oblikuje kot tako in ker te oblike predstavljajo analogne forme, na direkten ali metaforičen način, se njihove sestavine ne ločujejo, temveč se mešajo (Fox, 1998; Larrinaga Rodríguez, 2002).

Metaforika krajine je označevala nek globok sistem, ki biva latentno izza oblike pokrajine, in njeno recipročnost z duhom. Tako je v Machadovem direktnem videnju krajine pogled zaustavljen na kulturnem in osebnem bremenu, ki obrača filter, skozi katerega zaznavamo. Je način gledanja, vrednotenja in povezovanja na določen in zelo osebni način. Konkretna pokrajina – kastiljska polja in Soria, ki jih je čislal v svojih pesnitvah, je tako spremenil v simbolne pokrajine (Larrinaga Rodríguez, 2002):

*O griči srebrni,
sive višine, vijoličaste pečine,
kjer riše Duero
svojo krivuljo
okoli Sorije, temačno hrastovje,
divje skalovje, gola pogorja,
bele poti in topoli ob reki,
večeri mistične in bojevite Sorije,
danes sem poln žalostu
v globini srca,
žalosti, ki je ljubezen! O sorijska polja,
kjer zdi se, da sanjajo skale,
z menoj pojdite! O griči srebrni,
sive višine, vijoličaste pečine!...* (Machado, 1975, 62-63)

Pesnik "vsega intrahistoričnega", Antonio Machado, se je, kot je pravil, v Sorii naučil občutiti Kastiljo, ki je najboljši in neposreden način, kako resnično občutiti Španijo. V *Campos de Castilla* je opeval dušo Kastilje, njene krajine, njene ljudi in njeno zgodovino:

*...Oh, tierra triste y noble, la de los altos llanos y yermos y roquedas, de campos sin arados, regatos ni arboledas; de crépitas ciudades, caminos sin mesones, y atónitos palurdos sin danzas ni canciones que aún van, abandonando el mortecino hogar, como tus largos ríos, Castilla, hacia la mar! Castilla miserable, ayer dominadora, envuelta en sus andrajos desprecia cuanto ignora. ¿Espera, duerme o sueña? ¿La sangre derramada recuerda, cuando tuvo la fiebre de la espada? Todo se mueve, fluye, discurre, corre o gira; cambian la mar y el monte y el ojo que los mira.*²⁷ (Machado, 2001, 71)

²⁷ *O žalostna in plemenita dežela,
dežela visokih planjav, pustinj in skalovij,
polj brez plugov, potokov in drevoredov;
propala mesta, poti brez gostilnic,
in osuplo kmetstvo brez plesa in pesmi,
ki gre in zapušča umirajoče ognjišče,
kot tvoje velike reke, Kastilja, proti morju.*

Bedna Kastilja, včeraj vsemogočna,

Azorín – krajinar *par excellence*

Španska krajina je dobila svojega pravega liričnega glasnika in občudovalca šele v osebi Joséja Martíneza Ruiza - Azorína.²⁸ Kot neumoren opazovalec in "konstruktor" krajin je bil prepričan, da umetniku daje pravo veljavo njegovo občutenje narave in pokrajine. Tudi on se je podredil generacijskim tendencam – kritiki zaostale agrarne in tradicionalne Španije in katolicizma, regeneraciji, privrženost odkrivanju španske zgodovinske osebe v intimni zgodovini ljudstva ter v literarnih ljudskih tipih klasičnih španskih avtorjev. Vendar pa je z vsem svojim bitjem ostal zavezan naravi, krajini in geografiji.

Menil je, da je Španijo potrebno šele odkriti. S pomočjo geografije bi lahko spoznali deželo, se približali naravi in jo občutili. Sprejeli bi stvarnost, razumeli španska kulturna dejstva in pomene ter samo esenco dežele. Nenazadnje bi se na ta način lahko izoblikovala tudi prava domovinska čustva: *"No amaremos nuestro país, no le amaremos bien, si no lo conocemos. Sintamos nuestro paisaje; infiltremos nuestro espíritu en el paisaje."*²⁹

V delih *El alma castellana*, *La ruta de Don Quijote* ali *Castilla* Azorín ni zgolj pripovedoval in opisoval, temveč je evociral podobe. Na popotovanjih in v pripovedništvu je razkrival zgodovinsko osebnost Španije v njenih poljih, vaseh in mestih ter raziskoval pristno intimnost, *intrahistorio*, dežele in krajine. In vendar le ta ni bila nekaj, kjer ne bi bilo moč zaznati človeških sledi. Skozi njo so vodile prastare poti, obdelana zemlja, podeželska domovanja in imena krajev, ki obujajo individualno in kolektivno preteklost ter življenje (Lain Entralgo, 1970).

Azorín je deloval kot impresionistični slikar pred svojim platnom, čeprav ga ni k delu spodbujala le estetika, temveč želja po interpretaciji nekega sna, nekega videnja Španije. V svojih delih ni hotel obvladovati stvarnosti kot take, niso ga zanimali konkretni in splošno-realistični opisi krajine, temveč je bil pomemben lasten, subjektiven pristop. To so bile sanjske pokrajine, znotraj katerih vznikata stvarnost in duša ljudstva, ki jo poseljuje:

*... era por octubre, en esta epoca la tierra castelalna tiene un encanto especial. A su natural noble, austero, a trechos grandioso, se une la melancolía del otoño. Las montañas son de un calor azul acerado; las tierras labrantías aparecen ocres, rojizas, negruzcas; ...*³⁰

Azorínovi opisi in razmišljanja o kastiljskih vaseh in mestih so odražali neko ča-

zavita v svoje cunje, nevedna, a prezirljiva.

Španija spi ali sanja? Se kri prelita

spominja, kdaj v vročici pel je meč?

Vse se premika, teče, polzi in zavija;

spreminjata se morje in gora in oko, ki ju gleda (Machado 2001: 71). (V lastnem prevodu).

28 Esejist, romanopisec, dramatik in literarni kritik, ki se je v začetku dvajsetega stoletja zavzemal za preporod španske književnosti. Prevladujoči temi njegovih domoljubnih spisov sta bili večnost in kontinuiteta, ki sta se odrazili na podeželju in v običajih prednikov. Občinstvo ga je vzelo za svojega z deli *El alma castellana* (1900), *Los pueblos* (1904), *La ruta de don Quijote* (1905) in *Castilla* (1912), poznan pa je predvsem zaradi svojih dveh avtobiografskih romanov *La voluntad* (1902) in *Antonio Azorín* (1903).

29 *"Ne bomo ljubili naše dežele, ne bomo je ljubili prav, če je ne poznamo. Občutimo našo krajino; naj naš duh pronica v krajino."* (po: Larrinaga Rodríguez, 2002, 252) (V lastnem prevodu).

30 *... bilo je oktobra, ta čas kastiljsko zemljo krasi poseben čar. Z njeno naravno, skopo ter tu in tam veličastno plemenitostjo se združi otožnost jeseni. Gore so jekleno modre barve; polja pa postanejo rumena, rdečkasta, črnikasta; ...* (Azorín, 1984, 92) (V lastnem prevodu).

sovno stvarnost. Ti kraji, ulice, trgi, stavbe so ohranjali sledi časa in bili so dokaz zmagoslavne preteklosti, ki se zrcali v njih. Kastiljska krajina, njeno zaznavanje in vrednotenje, je bila v skladu z Azorínovim pojmovanjem kastiljske zgodovine in nacionalne kontinuitete. Njegova vizija krajine je bila neločljiva od njenega neposrednega sodelovanja v invenciji Španije. V krajini je skušal obuditi sledi preteklosti, podobe tistega, kar je bila krajina v minulih časih. Skušal je prodreti v preteklost, ki bi omogočila razločiti ključne poteze španskega nacionalnega značaja. V začetku devetnajstega stoletja je bilo to špansko okolje, ki je potrebovalo največ pomoči: *"Hoy sus campiñas están desoladas y casi yermas y sus ciudades aparecen muertas y punto menos que deshabitadas ..."*³¹ V lirični drži se je zatekal h Kastilji, kjer je odkrival intimno resnico Španije v tisočih drobnih detajlih. Znal je videti lepoto neskončne kastiljske ravnice, puste, gole in grobe mesete ter doživeto opisati odročne kastiljske vasice, za katere se je zdelo, da se je čas ustavil že pred stoletji. Ob poskusu raziskovanja španske duše, se je izrazil takole:

*Yo veo las llanuras dilatadas, inmensas, con una lejanía de cielo radiante y una línea azul, tenuemente azul, de una cordillera de montañas. Nada turba el silencio de la llanada; tal vez en el horizonte aparece un pueblecillo, con su campanario, con sus techumbres pardas. Una columna de humo sube lentamente. En el campo se extienden, en un anchuroso mosaico, los cuadros de trigales, de barbechos, de eriazo. En la calma profunda del aire revolotea una picaza, que luego se abate sobre un montecillo de piedras, un majano, y salta sobre él para revolotear luego otro poco. Un camino, tortuoso y estrecho, se aleja serpenteando; tal vez las matriarias inclinan en los bordes sus botones de oro. ¿No está aquí la paz profunda del espíritu? Cuando en estas llanuras, por las noches, se contemplan las estrellas con su parpadear infinito, ¿no estará aquí el alma ardorosa y dúctil de nuestros místicos?*³²

Prispevek je skušal prikazati proizvodnjo druge, idealne Španije, s katero bi se lahko španska družba (španska nacija) v trenutkih krize identificirala. Takratni intelektualci družbe niso razumeli, še več, obrnili so ji hrbet. Namesto da bi se z njo in s shemami njenega delovanja odkrito soočili, so se prepustili drugačnemu intelektualnemu toku: nadomestili so jo z imaginarnimi kulturnimi konstrukcijami. Skušali so spoznati špansko bit, kar jih je napeljevalo k iskanju (v resnici le k invencijam) podzemnih sil in tokov, ki so v deželi delovali in bili tudi odgovorni za njeno krizno stanje. Romantičnega navdiha so se oddaljili od družbe, da bi namesto nje povzdignili koncept ljudstva. Ljudstvo (metafizična kategorija) so zamenjali z bolj abstraktnimi elementi: s klicem narave, s silami, ki nas obvladujejo, ali z ahistoričnimi entitetami. V resnici je bila slika

³¹ "Danes so njena polja opustela in skoraj nerodovitna, njena mesto so mrtva in malo manj kot neposeljena ..." (po: Ortega Cantero, 2002, 124) (V lastnem prevodu).

³² Vidim razprostrte, brezmejne ravnice z oddaljenostjo žarečega neba in modro, nežno modro linijo gorskih verig. Nič ne zmoti tišine planjave, na obzorju se morda pojavi vasica s svojim zvonikom, s svojimi pustimi strehami. Steber dima se počasi vzpenja. Na polju se razprostirajo, v širokem mozaiku, slike žitnih polj, ledin in pustinje. V globoki mirnosti zraka frfota sraka, ki se kasneje spusti nad kamniti hribec in poskakuje nad njim, da bi zatem še malo zafrfotala. Pot, vijugasta in ozka, se serpentinasto oddaljuje. Ali ne biva tu globoki mir duha? Kadar se ponoči na teh ravnica opazuje zvezde z njihovim neskončnim mežikanjem, ali ne tiči tu goreča in mehka duša naših mistikov? (po: Larrinaga Rodríguez, 2002, 259) (V lastnem prevodu).

španskega ljudstva precej bolj klavrna. Nepismeno podeželsko prebivalstvo je na prelomu stoletja ostajalo brez osnovnih pogojev za preživetje, kmečka preproščina in ljudskost pa sta postali ideal in projekcija izobraženih meščanskih elit. Formula za izhod iz nacionalne oslabelosti in brezvoljnosti se je glasila: "*hay que chapuzarse en el pueblo*" – potopiti se v ljudstvo, saj se le tam nahajajo pristne španske vrednote in življenjska moč ter *esencia* nacije, ki lahko pripomorejo k regeneraciji. Vendar njihova pot spoznanja, obremenjena z ideologijo, ni bila prav nič znanstvena. Subjektivna opažanja literatov Generacije 98 so onemogočala pravo soočenje z družbeno-politično realnostjo in resničnimi problemi. Zatekali so se v svet lirike, zasanjanosti in esteticizma. Kar so začeli v želji po reformi, se je pretvorilo v tematiko liričnega (po)ustvarjanja in literarnega eskapizma. Idealizirana podoba ljudstva (razkorak med poljedelci na deželi in intelektualci v mestu je bil vendarle prevelik) je bila dvoumna, negotova in celo arhetipska ali mitska. V tej esencialistični perspektivi je bil kompleksen družbeni ustroj podvržen *Volksggeistu*, duši, ki se lahko odraža kjerkoli. Vidno v krajini, predvsem v tisti, ki najbolj odseva statičnost in nespremenljivost: preprosta, robata, sušna in neobljudena kastiljska pokrajina brez vegetacije. Zdi se, da je bila krajina za njih nekaj drugega kot estetska stvarnost; bila je podoba, metafora skrite duše ljudstva. Njihova krajina je izgubila vse in ostala je pomanjšana na svoj goli obstoj. V njej je človek moral ostati: nič ni bilo treba pogozditi, poseliti in, prav gotovo ne, spremeniti.

Literatura

- Abellán, J. L., *Sociología del 98*, Barcelona, 1973.
- Abellán, J. L., *Historia del pensamiento español: De Séneca a nuestros días*, Madrid, 1996.
- Álvarez Junco, J., The formation of Spanish identity and its adaption to the Age of Nations, *History and Memory* 14/ 1–2 (2002), str. 13–36.
- Anderson, B., *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*, Ljubljana, 1998.
- Balfour, S., The Lion and the Pig: Nationalism and National Identity in fin-de-siècle Spain, v: *Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula: Competing and conflicting identities* (ur. Mar-Molinero, C. in Smith, A.), Oxford, 1996, str. 107–116.
- Baskar, B., H krajinski antropologiji, *Monitor ZSA* 6/3–4 (2004), str. 1–12.
- Calvo Carilla, J. L., *La cara oculta del 98: Místicos e intelectuales en la España del fin de siglo (1895–1902)*, Madrid, 1998.
- Díaz de Alda Heikkilä, C., Ángel Ganivet: El escritor y su época, v: *Intelectuales y ciencias sociales en la crisis de fin de siglo* (ur. Gonzáles Alcantud, J. A. in Robles Egea, A.), Barcelona, 2000, str. 59–75.
- Fox, I., *Invención de España: Nacionalismo liberal e identidad nacional*, Madrid, 1998.
- Ganivet, Á., *Idearium Español. El porvenir de España*, Madrid, 1999.
- García López, J., *Historia de la literatura española*, Madrid, 1996.
- Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism since 1780: Programme, myth, reality*, Cambridge, 1997.
- Hooson, D., Introduction, v: *Geography and national identity*, (ur. Hooson, D.), Oxford, Cambridge, 1994, str. 1–11.
- Kaufmann, E. in Zimmer, O., In search of the authentic nation: Landscape and national identity in Canada and Switzerland, *Nations and Nationalism* 4/4, (1998), str. 483–510.
- Laín Entralgo, P., *La generación del noventa y ocho*, Madrid, 1970.
- Laín Entralgo, P., La reacción de los intelectuales, v: *España en 1898: Las claves del desastre* (ur. Laín Entralgo, P. in Seco Serrano, C.), Barcelona, 1998, str. 195–322.
- Larrinaga Rodríguez, C., El paisaje e identidad nacional y los literatos del 98: El caso de Azorín, *Lurralde: investigación y espacio* 25, (2002), str. 237–261.
- Llobera, J. R., *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford, 1996.
- Machado, A., *Machado*, Ljubljana, 1975.
- Machado, A., *Campos de Castilla: 1907–1917*, Madrid, 2001.
- Martínez Ruiz – Azorín, J., *Castilla. La Ruta de don Quijote*, Madrid, 1984.

- Molina Aparicio, F., Nación, pueblo y desastre: Nacionalismo y construcción nacional en España (1876–1898), v: *Antes del "desastre": Orígenes y antecedentes de la crisis del 98* (ur. Fusi, J. P. in Niño, A.), Madrid, 1996, str. 435–451.
- Morón Arroyo, C., *El "alma de España": Cien años de inseguridad*, Oviedo, 1996.
- Ortega Cantero, N., Paisaje e identidad nacional en Azorín, *Boletín de la A. G. E. N.* 34, (2002), str. 119–131.
- Ortiz García, C., Ideas sobre el pueblo en el imaginario nacional español del 98, v: *Imágenes e imaginarios nacionales en el ultramar español* (ur. Naranjo Orovio, C. in Serrano, C.), Madrid, 1999, str. 19–45.
- Sánchez Illán, J. C., *La nación inacabada: Los intelectuales y el proceso de construcción nacional (1900–1914)*, Madrid, 2002.
- Serrano, C., Los "intelectuales" en 1900: Ensayo general?, v: *1900 en España* (ur. Salasün, S. in Serrano, C.), Madrid, 1991, str. 85–106.
- Smith, A., *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*, Ljubljana, 2005.
- Storm, E., Predgovor v: *La nación inacabada: Los intelectuales y el proceso de construcción nacional (1900–1914)*, Madrid, 2002, str. 5–15.
- de Unamuno, M., *En torno al casticismo*, Madrid, 1968.
- Thiesse, A.-M., Democracy softens forces of change: Inventig national identity, *Le monde diplomatique*. Elektronski vir. [26. avgust, 2004] <<http://www.globalpolicy.org/nations/identity.htm>>